

УДК 159.923.3

ЦІННІСНІ РЕГУЛЯТОРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Киричук О.О.,

аспірант кафедри загальної і соціальної психології та соціології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена методологічному обґрунтуванню ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості. Презентований теоретико-методологічний аналіз проблеми ціннісної регуляції поведінки і свідомості людини, а також з'ясування концептуальних позицій визначення психологічного благополуччя стали основою для побудови теоретичної моделі ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості, в якій відображено її основні структурно-функціональні характеристики. В ієрархічній структурі психологічного благополуччя (психосоматичне здоров'я, соціальна адаптивність, психічне здоров'я, психологічне здоров'я) виокремлено функціональні ознаки поведінкової й особистісної регуляції ціннісної сфери людини, що визначають поведінкову логіку організації життя й особистісну логіку творення життя. Виведений конструкт рефлексивної корекції оцінки обставин життя і власної активності особистості пояснює результат проєкції ціннісних орієнтацій людини в її актуальну психологічну реальність.

Ключові слова: цінності, ціннісні регулятори, психологічне благополуччя, особистість, рефлексивна корекція.

Стаття посвящена методологічному обґрунтуванню ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості. Представлений теоретико-методологічний аналіз проблеми ціннісної регуляції поведінки і свідомості людини, а також визначення концептуальних позицій психологічного благополуччя стали основою для побудови теоретичної моделі ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості, в якій відображені її основні структурно-функціональні характеристики. В ієрархічній структурі психологічного благополуччя (психосоматичне здоров'я, соціальна адаптивність, психічне здоров'я, психологічне здоров'я) виділені функціональні ознаки поведінкової й особистісної регуляції ціннісної сфери людини, що визначають поведінкову логіку організації життя й особистісну логіку творення життя. Виведений конструкт рефлексивної корекції оцінки обставин життя і власної активності особистості пояснює результат проєкції ціннісних орієнтацій людини на її актуальну психологічну реальність.

Ключевые слова: ценности, ценностные регуляторы, психологическое благополучие, личность, рефлексивная коррекция.

Kyrychuk O.O. VALUE REGULATORS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF A PERSONALITY

The article is devoted to the methodological grounding of the value regulators of psychological well-being of a personality. Presented theoretical and methodological analysis of the problem of value regulation of human behavior and consciousness, as well as clarification of the conceptual positions of the psychological well-being definition, has formed the basis for constructing the theoretical model of value regulators of psychological well-being of a personality, which reflects its main structural and functional characteristics. The functional characteristics of behavioral and personality regulation of human value sphere are singled out in the hierarchical structure of psychological well-being (psychosomatic health, social adaptability, mental health, psychological health), which determine the behavioral logic of life organization and personality logic of life creation. The derived construct of reflexive correction of assessing the life circumstances and own activity of a personality explains the result of projection of human value orientations into its actual psychological reality.

Key words: values, value regulators, psychological well-being, personality, reflexive correction.

Постановка проблеми. За нового типу соціально-економічного устрою зростає багатоманітність політичного та культурного життя, що разом із позитивом несе збільшення психологічного дискомфорту особистості, який дезорієнтує її ціннісну спрямованість, і, як наслідок, є основою для різноманітної дезадаптаційної поведінки. Тому проблема вивчення ціннісних орієнтацій особистості є досить актуальною,

адже в ній локалізовано цілісний комплекс психологічного благополуччя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкретне психологічне розроблення феномен психологічного благополуччя особистості дістав у різноманітних дослідженнях соціально-психологічного змісту, серед яких вивчення екстремальних умов життєдіяльності, адаптації після психотравмальної події, переживання терорис-

тичної загрози, адаптації мігрантів тощо (Ж. Вірна, Ю. Дубовик, Л. Козьміна, О. Лазорко, З. Лепшокова, Л. Міллер, О. Паніна, Н. Тарабрина, О. Ширяєва й ін.). Проте залишається нез'ясованим питання ціннісної регуляції психологічного благополуччя в контексті переживання і поведінки особистості.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне моделювання ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб бути послідовним у викладенні матеріалу, звернемося до теоретико-методологічних аспектів розгляду проблеми цінностей особистості, які через відсутність єдиної наукової психологічної системи часто трактуються як «ціннісні орієнтації», «ціннісні стереотипи», «ціннісні уявлення» тощо. Якщо ціннісні орієнтації – це перспективні лінії свідомості особистості, то ціннісні стереотипи розглядають як реальний компонент настанови сприйняття, яка акумулює попередній досвід індивіда у своєрідний алгоритм ставлення до окремого об'єкта. Поняття «ціннісні уявлення» та «цінності» у психологічній літературі часто інтерпретуються як синоніми. Так, Д. Леонтьєв зауважує, що поняття «ціннісні уявлення» розглядається як дзеркальне відображення «цінностей» [8], які можна трактувати як суспільні ідеали, які вироблені суспільною свідомістю та існують у ній у вигляді узагальнених уявлень про досконалість у різноманітних сферах суспільного життя; предметне втілення цих ідеалів у діяннях конкретних людей; мотиваційні структури особистості («моделі потрібного»), які спонукають її до предметного втілення у своїй діяльності суспільних ціннісних ідеалів. Варто додати, що ціннісні уявлення та ціннісні орієнтації розглядають як індивідуальні форми репрезентації надіндивідуальних цінностей, водночас поняття «цінності» та «ціннісні орієнтації» відносяться з певним успіхом як до усвідомлюваних (декларованих), так і до реально значущих цінностей.

У контексті висвітлення проблеми цінностей із боку їхньої психічної регуляції нагадаємо, що, з погляду основних видів поведінки людини, виділяються такі три рівня регуляції: реакції, що регулюються психічними станами (активація, емоції); реакції, що регулюються психічними процесами (сприймання, пам'ять, мислення); реакції, що регулюються якостями особистості. Водночас всі три рівня регуляції в певній ієрархічній послідовності можуть брати участь у конкретній поведінці людини. Добре

відомо, що психічна регуляція не здійснюється лише в даний момент: інформація, що перебуває в мозку, діє як безперервний регулятор не тільки поведінки, яка здійснюється в даний момент, але й поведінки в майбутньому.

Що стосується поняття «цінності», то їхній регулятивний смисл є безперечним. Якщо простежити їхнє функціонування від вироблення суспільних ідеалів у свідомості людини до мотиваційних «моделей потрібного», то загальну модель можна уявити так: суспільні ідеали засвоюються особистістю у вигляді «моделей потрібного», які починають спонукати її до активності, у процесі якої відбувається їх предметне втілення; предметно втілені цінності, своєю чергою, стають основою для формування суспільних ідеалів тощо, і так за нескінченною спіраллю. Психологічна модель будови і функціонування мотивації людини та її розвитку в процесі соціогенезу конкретизує розуміння особистісних цінностей як джерел індивідуальної мотивації, що функціонально еквівалентні потребам. Особистісні цінності формуються в процесі соціогенезу, водночас досить складно взаємодіючи з потребами.

Визнання цінностей реально діючими іманентними регуляторами діяльності індивідів, які впливають на поведінку незалежно від їх відображення у свідомості, не заперечує наявності свідомих переконань або уявлень суб'єкта про власні цінності, які можуть не збігатися з ними за змістом і психологічною природою. Згідно з науковою позицією М. Рокіча, це означає, що переконання людини про те, що кінцева мета індивідуального існування, з особистого та суспільного поглядів, яка заслуговує на те, щоб до неї прагнули (термінальні цінності), залежить від переконання в тому, що визначений спосіб дій з особистого і суспільного поглядів є більш переважливим у певних ситуаціях (інструментальні цінності).

Можна вважати, що психологічна реальність є тим, що визначає особливості розгортання в часі динаміки людського життя, частиною якого є динаміка психічних процесів, властивостей і станів. У ній зберігаються й постійно народжуються ті чинники, які є параметрами, в основі яких здійснюється впізнавання придатності схем поведінки, що зберігаються в особистому досвіді людини. Конструкт ціннісних регуляторів пояснює результат проєкції в актуальну психологічну реальність. Зрозуміло, що таке проєктування має свої індивідуальні особливості, якими є значення та смисли, що забезпечують людині предметність, реальність і дійсність її буття. Це стає зро-

зумілим, якщо уявити людину як особливу просторово-часову організацію, що перетворює «світ людини» на наповнений кольорами і звуками та категоризований значеннями предметний світ, який є основою предметної свідомості.

У разі вивчення феномена психологічного благополуччя, що наявне насамперед у свідомості самої людини і визначається як екзистенціальне переживання нею ставлення до власного життя, є передумою узгодженості між особистістю й середовищем, тобто є центральним критерієм її соціально-психологічної адаптації, то його регулятивний зміст є однозначним.

Психологічне або суб'єктивне благополуччя традиційно розглядається у світлі проблеми якості життя (quality of life), що поки має досить розмите розуміння й визначається як оцінка задоволення, яке люди відчувають у зв'язку із задоволенням матеріальних і духовних потреб. Так, П. Фесенко [6] зазначає, що поняття «психологічне благополуччя» акцентує увагу на суб'єктивній емоційній оцінці людиною себе й власного життя, а також на аспектах позитивного особистісного функціонування. Основна функція психологічного благополуччя, на думку Р. Шаміонова, полягає у створенні динамічної рівноваги між особистістю й навколишнім світом [15]. На думку В. Хащенко, важливим елементом суб'єктивного благополуччя може бути оцінка не тільки власного сьогодення та майбутнього, але й їхнє переживання у вигляді позитивних або негативних емоційних явищ [14].

Інтегративний підхід до психологічного благополуччя репрезентовано в багаторівневій моделі психологічного благополуччя Г. Вороніною, де розроблено уявлення про «психологічне благополуччя» як про системну властивість людини, що набувається нею в процесі життєдіяльності на основі психофізіологічного збереження функцій на рівні: 1) психосоматичного здоров'я; 2) соціальної адаптованості; 3) психічного здоров'я; 4) психологічного здоров'я [4]. Підґрунтям для створення моделі психологічного благополуччя стали уявлення про чотири рівні простору буття людини: нижчий (біологічний); соціально-педагогічний, соціально-культурний і духовно-практичний, які між собою взаємопов'язані логікою життєдіяльності людини в межах усвідомлених культурних норм і набуття власних індивідуально-особистісних характеристик.

Отже, ціннісні орієнтації є невід'ємним внутрішнім складником життєвого процесу особистості, а водночас варто пам'ятати, що «точність формування ціннісних орієн-

тацій блокується ситуативністю й імпульсивністю поведінки людини в теперішньому часі та її емоційним досвідом, який набутий у минулому, і може навіть мати вроджений характер» [3, с. 164]. Первинно поведінка людини в предметному світі залежна від значень. Предмети (комплекси відчуттів, які об'єднані зі значеннями (Л. Виготський), з якими пов'язані певні схеми поведінки, можуть ініціювати, запускати ці схеми («збуджуюча сила предметів» за К. Левіном). Якщо мимовільно актуалізується можливість взаємодіяти з певним предметом, але вона відірвана від актуальних потреб, то виникає класична модель «виходу суб'єкта за межі вимог ситуації». Така модель може стати поясненням як зародження актів самореалізації (перехід можливості в дійсність), так і власне фіксованої поведінки, коли предмет майже рефлекторно викликає стереотипну дію, не зумовлену актуальною потребою. Все залежить від того смислу та цінності, які стоять за цими предметами, так й за діями, спрямованими на них.

Наявність ціннісно-смыслових вимірювань перетворює предметний світ людини на дійсність – життєвий простір, який є стійким завдяки ціннісним регуляторам, і водночас таким, що постійно розширюється з метою збереження життя та її здійснення.

Ціннісні координати світу людини роблять її співвимірюваною з іншими людьми, зі своїм майбутнім, але ще не теперішнім, ще тільки можливим, яке відкриває для неї дійсність простором для розвитку, тобто життя. Підтвердження сказаного ми знаходимо в межах психології соціального пізнання, автором якого є Г. Андреева [2]. Вона зазначає, що коли людина реально існує в побудованому, сконструйованому світі, то не можна виключити її емоційне засвоєння, як і ігнорувати інші психічні процеси, як-от мотивацію. Сьогодні з усіх елементів цієї низки в соціально-пізнавальній ситуації найбільш повно розкриті тільки два: роль соціальних настанов і феномен перцептивного захисту.

Через аналіз соціальних настанов у психології соціального пізнання вирішуються дві важливі проблеми, з якими стикнувся когнітивний підхід – включення емоцій у пізнавальний процес і зв'язок пізнання з поведінкою. Атитюди спрямовують пошук соціальної інформації: суб'єкт демонструє селективний відбір інформації залежно від сукупності набутих ним атитюдів. У такому разі можливі два варіанти: інформація відбирається або за наявності дуже сильного, або, навпаки, дуже слабого атитюду

на об'єкт. Цей феномен позначається як біполярний спосіб підбору «аттїтудо-релевантної» інформації: індивід запам'ятовує, фіксує про- чи контра-аттїтудну інформацію, але пропускає нейтральну. Це ж стосується й відтворення інформації в потрібний момент.

Спробуємо із представлених роздумів зробити декілька узагальнень щодо ціннісної регуляції переживання психологічного благополуччя особистості. Цінності повинні існувати у формі готовності реалізації раніше складеної схеми діяльності (поведінки), не перетворюючи кожен ситуацію на проблемну, тобто перетворюючи життєдіяльність у постійне вирішення нових задач. Однак у цінностях фіксуються не тільки схема поведінки, а й цілісна психологічна ситуація, яка включає крім цілі поведінки ще й смисли, оцінки, плани, кінцеві та проміжні цілі тощо, тобто майже все те, що можна позначити терміном «психологічна реальність». І цей факт необхідно визнати, оскільки форма поведінки (схема) сама не може виявити себе в нових умовах і ствердити себе у вигля-

ді необхідності діяти «тут і тепер» певним чином. У новій психологічній реальності заявляє про себе «усталена» психологічна реальність, яка увібрала в себе ціннісно-сміслові складники світу людини, які й визначають саму можливість перетворення безмірної «об'єктивної реальності» на простір, в якому «тут і тепер» здійснює рух життя конкретної людини.

У контексті вищезазначеного зрозуміло, чому проблема ціннісних регуляторів стає особливо гострою в разі зміни способу життя, зокрема, за зміни складених життєвих стереотипів. У своїй концепції життєдіяльності людини як задачі, яку вона все життя вирішує, К. Абульханова-Славська виділяє тих індивідів, які щодня «емпірично» відтворюють й повторюють необхідні для підтримання життя дії та нескладні обов'язки, і тих, які самі організують своє життя, спрямовують течію подій і впливають на них [1]. Отже, варто погодитися з автором у тому, що можливий такий «спосіб життя», коли спостерігається «сплетеність» особистості в контекст життєвих подій, ситуацій, справ, за якої індивід не самовизначається щодо

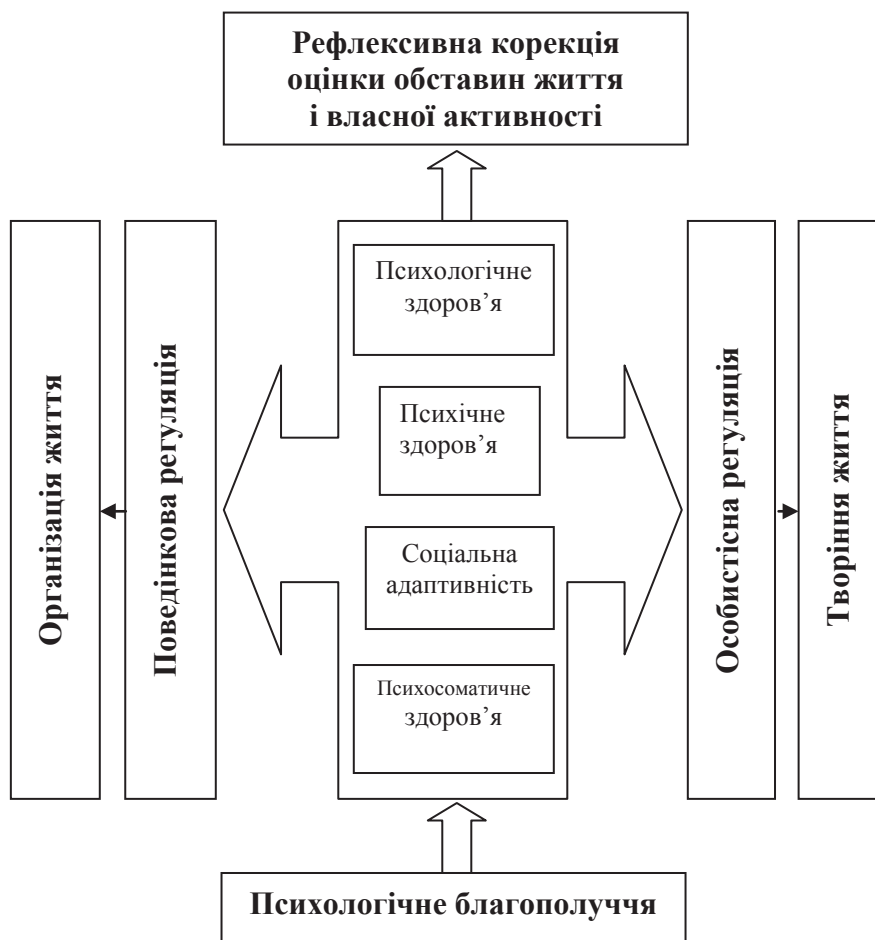

Рис. 1. Ціннісні регулятори психологічного благополуччя особистості

них, а сам відтворює в можливих межах логіку свого життя.

З огляду на презентовані теоретичні роздуми, пропонуємо спробу побудови теоретичної моделі ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості, в основу якої покладено структуру багаторівневої будови психологічного благополуччя (рис. 1).

Психологічне благополуччя містить такі складники, як: психосоматичне здоров'я, соціальна адаптивність, психічне і психологічне здоров'я, які в ієрархічній єдності мають дві функціональні ознаки поведінкової й особистісної регуляції ціннісної сфери людини. Поведінкова регуляція ціннісної сфери людини відповідає за організацію життя людини, особистісна регуляція – за самотворення життя.

Реалізація описаних функціональних ознак поведінкової й особистісної регуляції ціннісної сфери веде як до внутрішньоособистісної інтеграції шляхом самоприйняття та соціально-поведінкової інтеграції через діяльність та продуктивну активність з елементами творчості. Наявність такої ціннісної системи є чинником специфічної організації особистістю власного соціально-психологічного простору та часу, яка, у свою чергу, сприяє подальшому втіленню цих цінностей. Такі процеси стимулюють перебіг особистісного дозрівання та становлять його психологічну сутність.

Щодо зазначеного можна сказати, що смисложиттєві регулянти передбачають самовизначення, яке опирається на особистісну рефлексію. Але в такому разі дуже важко погодитися з уявленням про те, що є різноманітні способи об'єднання індивіда з обставинами його життя. Виходить, що є індивід, наявні об'єктивні обставини його життя, і повинен бути спосіб їх зв'язку. Тільки в науковій абстракції можна відірвати індивіда від обставин, в яких відбувається його життя, але й в цьому разі все одно потрібно шукати «концептуальний міст» (наприклад як принцип «суб'єкта діяльності»), який буде здатен з'єднати розірвану єдність.

Людина, яка опирається на власні рефлексивні можливості, здатна оцінити обставини життя і власну життєдіяльність, свій спосіб життя і стати в позицію суб'єкта їх активної корекції, але це потребує від неї колосальних зусиль і енергії, активності, – бо в природному стані все це є різноманітними проявами єдиної психологічної системи, здатної до саморегуляції. Навіть більше, ціннісні регулятори, на наш погляд, є тією загальносистемною властивістю, яка може не тільки блокувати вихід

людини за межі складених поведінкових схем, але й за межі життєвих обставин, діяльність яких передбачає трансформацію фіксованих форм поведінки. Тим самим вони можуть блокувати і саме введення у свідомість певних життєвих обставин, які пов'язані з неуспішною реалізацією в них стереотипів, складених в інших обставинах, до того ж блокувати у свідомості й ті обставини, які пов'язані з адекватними можливостями виходу за межі вимог ситуації – туди, де найбільш яскраво заявляє про себе саморегуляція.

Висновки із проведеного дослідження. Запропоноване теоретичне моделювання ціннісних регуляторів психологічного благополуччя особистості доводить, що саме рефлексивна корекція забезпечує ціннісну інтеграцію поведінкової активності і самоприйняття особистості та відображає рівень її соціально-психологічної зрілості. Вважаємо, що проведений теоретичний аналіз проблеми є своєрідною схемою в емпіричній експлікації взаємозв'язку ціннісної регуляції та соціальної зрілості особистості. У перспективі актуальним вважаємо дослідження мотиваційних, емоційних і когнітивних регуляторів психологічного благополуччя особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 299 с.
2. Андреева Г. Социальная психология. 5-е изд. Москва: Аспект-Пресс, 2004. 365 с.
3. Вірна Ж. Координація особистісно-нормативних змін ціннісних орієнтацій в діапазоні професійної адаптації особистості. Психологія особистості: науковий журнал. 2015. № 1(6). С. 161–172.
4. Воронина А. Оценка психологического благополучия школьников в системе профилактической и коррекционной работы психологической службы: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Томск, 2002. 28 с.
5. Дубовик Ю. Исследование психологического благополучия в пожилом и старческом возрасте. Психологические исследования. 2011. № 1(15). С. 75–90.
6. Козмина Л. Самоотношение и самооценка как предикторы психологического благополучия личности студентов-психологов: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Москва, 2013. 20 с.
7. Лазорко О. Координати психологічного благополуччя професійної реалізації фахівців у різних умовах праці. Гуманітарний вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Вип. 36. Том III (19). Київ: Гнозис, 2016. С. 131–139.
8. Леонтьев Д. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании. Психологическое обозрение. 1998. № 1. С. 13–25.
9. Лепшкова З. Взаимосвязь стратегий адаптации мигрантов с их психологическим благополучием: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Москва, 2011. 220 с.

10. Миллер Л. Психологическое благополучие как адаптационный потенциал личности студентов в отдаленный период времени после психотравматического события. URL: <http://psyjournal.ru/j8p/pap.php?id=100040007>.

11. Панина Е. Взаимосвязь суверенности психологического пространства и субъективного благополучия личности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Красноярск, 2006. 187 с.

12. Тарабрина Н., Быховец Ю., Казынова Н. Специфика психологического благополучия в группах респондентов с различной интенсивностью переживания террористической угрозы. Психологические исследования. 2012. № 2(22). С. 34–44.

13. Фесенко П. Осмысленность жизни и психологическое благополучие личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Москва, 2005. 35 с.

14. Хащенко В. Модель субъективного экономического благополучия. Психологический журнал. 2005. Т. 26. № 3. С. 38–50.

15. Шамионов Р. Психология субъективного благополучия личности. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2004. 180 с.

16. Ширяева О. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях жизнедеятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Петропавловск-Камчатский, 2008. 254 с.

УДК 373.2.015.311

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ СПІЛКУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Корінна Г.О., к. пед. н.,
старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті представлений теоретичний аналіз вивчення питання значення та ролі спілкування у формуванні особистості дитини дошкільного віку. Проаналізовано особливості спілкування дітей із дорослими й охарактеризовано чотири форми спілкування: ситуативно-особистісну, ситуативно-ділову, позаситуативно-пізнавальну, позаситуативно-особистісну. Акцентовано увагу на тому, що названі форми спілкування впливають не лише на психічний розвиток дитини, а й на формування її як особистості. Вагоме місце в статті посідає аналіз значення спілкування дітей з однолітками, визначення мотивів такого спілкування.

Ключові слова: дитина, дошкільне дитинство, особистість, формування особистості, спілкування, форми спілкування, дорослі, однолітки.

В статье представлен теоретический анализ изучения вопроса значения и роли общения в формировании личности ребенка дошкольного возраста. Проанализированы особенности общения детей с взрослыми и охарактеризованы четыре формы общения: ситуативно-личностное, ситуативно-деловое, внеситуативно-познавательное, внеситуативно-личностное. Акцентируется внимание на том, что названные формы общения влияют не только на психическое развитие ребенка, но и на формирование его как личности. Важное место в статье занимает анализ значения общения детей со сверстниками, определение мотивов такого общения.

Ключевые слова: ребенок, дошкольное детство, формирование личности, общение, формы общения, взрослые, ровесники.

Korinna H.O. SIGNIFICANCE AND ROLE OF COMMUNICATION IN FORMATION OF PERSONALITY OF CHILD IN PRIMARY DEATH

The article is devoted to the theoretical analysis of research of the significance and the role of communication in the personality formation of a preschool child. The author analyzes the peculiarities of communicating children with adults and describes four forms of communication: situational-personal, situational-business, non-occupational-cognitive, non-occupational-personal. The emphasis is placed on the fact that these forms of communication affect not only the mental development of the child, but also the formation of it as a person. An important place in the article is the analysis of the significance of communication between children and peers, determining the motives of such communication.

Key words: child, preschool childhood, personality, personality formation, communication, forms of communication, adults, peers.

Постановка проблеми. Спілкування є однією із центральних проблем, крізь призму якої вивчаються питання сприймання й розуміння людьми одне одного,

лідерства й керівництва, згуртованості і конфліктності, міжособистісних взаємин та ін. Спілкування допомагає глибше розглянути процес міжособистісної взаємодії